

VÁLASZOK A *HOLMI* KÖRKÉRDÉSÉRE

Megkésett válasz egy körkérdésre

Amikor Domokos Mátyás és Réz Pál levelét annak idején elolvastam az irodalmi közvélemény és általában a társadalom szelektív, ráadásul követhetetlenül hullámzó feledékenységről, hogy tudniillik, bizonyos írók, költők – de kiegészíthetném, ha ez megnyugtatóna, más művészeti ágak művelőivel is – alkotásai, művei, sőt nevük is miért felejtődnek el olykor hosszú időszakokra, némelyik örökre, akkor a miértre azonnali válaszom volt: nem tudom. És miután belefeledkezni egy elméleti fejtegetésbe megfelelő muníciók nélkül nemcsak azzal a veszéllyel jár, hogy az ember könnyen nevetéssé válik, de azzal is, hogy valakit, valakiket esetleg tévesen, rosszul befolyásolok, így aztán a szurkoló kényelmesen sunyi pozíciójából hagytam az egészet önmagától „lecsengeni”, természetesen figyelemmel és gondosan tanulmányozva a *Holmiban* megjelent ehhez kapcsolódó véleményeket, kis- és nagyívű hozzászólásokat. A kérdés ugyanis napjainkban ijesztően időszerű, mi több, kellően provokáló és erős ahhoz, hogy nyugtalanítson, számunkra talán élet és halál, ha komolyan vesszük azt az állítást, hogy az írás (alkotás) az utódnemzessel rokon ösztöntevékenység. A körkérdés értelme is, de hatása mindenképpen legalább kettős, egyfelől a valóban elfelejtett írókról, művekről szól, és ez a feledékenység látszólag az értékekre sincs mindig tekintettel, másfelől rólunk, a még élőkről, akikről majdan ugyancsak megfeledkezhet az utókor. Mert nekem például a felsoroltakon kívül hiányzik Gelléri Andor Endre, Kassák, Galgóczi, Lengyel József és sokan mások. Ha meghal, Juhász Ferenc, Fejes Endre, és ha meghalok, én is.

Most már magamban beszélek, magammal vitázva, miután a kérdésre továbbra sem tudom az igazi választ, ez a módszer ugyanakkor felmentést adhat az utólagos bírálatok terhe alól, és ennek a vívódásnak nem az a célja, hogy külső okokat keressen, úgymint az egyetemi oktatásban időről időre és korszakonként fellelhető irányultságok, a könyvkiadás és -terjesztés anomáliái, az általános elszegényedés, a fogyasztói szokások megváltozása, a médiarobbanás, mozi, video, internet és tanult emberek ennél bizonyára jóval több dolgot meg tudnának jelölni, ami kiválthatja eme feledékenységet, de könnyű lenne ebben a közép-kelet-európai kulimászban politikai szándékokkal takarózni (lenne is mivel), úgy vélem azonban, helyesebb, ha mindenekelőtt azt vizsgáljuk, nem lehet-e az, hogy felejtethető műveket hozunk létre?

Egyszerű lenne ezt például azzal magyarázni, kis ország, kis irodalom, és hogy egy kis ország irodalmát, miként a filmművészetben, lenyomják a pénzes, harsány, rámenős multik, a film esetében például az amerikai produkciók, miáltal az apró népek belső értékítélete is elbizonytalanodik, úgy vélik, nekik aligha van keresnivalójuk a világművészetek színpadán, csak hogy például Írország is egy kis nép, a maga Joyce nevű óriásával, az egymegyényi Svájcban élt, írt Gottfried Keller, és egy cimarrón indián megírta az életrajzát valami kietlen tájak között, igaz, azóta sem tudunk róla semmit, hogy Nobel-díjat kapott, az *Apámuram* írójáról nem is beszélve. A nagy ország, nagy irodalom elmélete azonnal kisiklik akkor is, ha egy nagy ország írója abból pusz-

tán egy szobányi teret is lakhatónak, élhetőnek vél, akkor is, ha az zárva van, és kívülről, mint például Genet, a festő Schiele, aki jóllehet egy kis ország polgára volt, de tudjuk, aki németül beszél, az egy nagy nemzethez tartozónak hiszi magát gyógyíthatatlanul. Megint másik egy földrajzilag nagy országból elmegy egy még nagyobbba, pontosabban amit nagyobbban gondol, és itt nemcsak Gide-re kell gondolni, Faludyra is, de ott van Verne, a festő Gauguin, az ismeretlen B. Traven, utóbbi egyébként szintén az eltűntek listáján. Malamud a világ közepén is üdítően zsidó tudott maradni egy tisztán körülhatárolható, szűk közösség ábrázolójaként, Amerikából nem is kell neki több, és általa az olvasónak sem, Salinger pedig ugyanott lakását betonkerítéssel, szellemét pedig megfejthetetlen szavakkal, mondatokkal, mágikus erejű történetekkel szigetelte el, melyek dekodolása szép és izgalmas feladat, de teljesen céltalan, Salingert Wittgensteinhez hasonlónan könnyebb megölni, mint teljesen megérteni, a kulcsot ugyanis egy merőben más dimenzióban őrzik.

Minden magyarázat sántít tehát, ha geopolitikai, ökonómiai okokkal operálunk, vagy legalábbis nem teljes. „Nem erővel és nem hatalommal”, mondta Jézus, az írónak sem erejük, sem hatalmuk, pusztán beleérző, szeretetteljes vagy utálkozó, de ritkán közömbös véleményük van mindenről a világ eseményeiben hasonlóképpen vergődő átlagember életérzéséhez képest, csakhogy nekünk ezt hivatásszerűen meg is kell fogalmaznunk, következésképpen tévedhetünk, elveszhetünk vagy menetelhetünk a mennybe, gyalog. Megpróbáltam szándékom szerint kívül maradni mindenfajta elméletieskedésen, immár látom, mégis nyakig benne vagyok. Arra gondolok, hogy ez az ország történelmileg talán inkább provinciális, mint kicsi, szűk, miáltal irodalma is az. Nem mi tehetünk róla, elődeink a közhiedelem szerint elkártyázták ezt az országot, az őket követők pedig ellopták, lopják. Kell-e vajon itt is száz év, miként Angliában, hogy például a korrupciót leküzdjük? Ez az ország kiszolgáltatott, mindenféle kísérletek tárgya, nomád őseink bennünk folytatódó mentalitása mindmáig képtelen megfelelni a tőle sorsszerűen idegen világnak, lelkünk ázsiai, nomád és szabad, miközben igyekszünk késsel-villával enni. A provinciális irodalom sajátja, hogy a „körülmények hatalma” megköti, felülemelkedni azokon nem képes, talán nem is akar, élni kell egyfelől, másfelől foglya lesz, lehet a mindennapoknak, ezáltal akaratlanul és tapasztalatok híján csapódik különféle, nálunk jellemzően olykor teljesen dilettáns politikai áramlatokhoz, tiszta és őszinte lélekkel, miként Illyés pusztai parasztjai, egyszer az egyik, másszor a homlokegyenest ellenkező irányba. És ez veszélyes. A hatalmi politika időben ciklusokra osztott birodalma véges, és jaj annak a ciklus végén, aki úgymond az uszályába kerül. Hirtelen mellőzik, majd elfelejtik, a felejtés pedig mély kút, onnan kimászni szinte lehetetlen.

Ellentmondásos napjaink irodalmának megítélése is, vannak, akiket már életükben elfelejtettünk, vagy fel sem kerülnek a „listára”, kimennek a divatból, hathatós hátszelet kap most minden olyasmi vélemény, amely az irodalom terén is Európába tart, holott a fordítóktól, kiadóktól tudjuk, hogy Európa elsősorban nem arra kíváncsi, hogy egy magyar író milyen „európai” regényt tud írni, hanem hogy milyen „magyar”, erre Bodor Ádám az egyik legmeggyőzőbb példa, akit úgyszólván minden valamirevaló nyelvre lefordítottak. De oda kell figyelni a *Holmi*-ban is közölt fiatal orosz irodalom képviselőire, mintha nem zavarná őket sem Európa, sem a tengerentúli regény, viszont masszívan beágyazódtak saját valóságukba, ami erőt ad, írásaikból hallatlan mértékben sugárzik. És ez azért is érdekes, mert ismereteim szerint jó néhány francia és német fordító lázas orosz tanulásba kezdett, miközben nálunk megszűnt egy

sor orosz tanszék az egyetemeken, mely intézkedéssel diszkvalifikáltuk azt a nyelvet, amelyiken a világirodalom jelentős és nem is súlytalan része íródott. Ha tehát a vidékiségtől való félelmünkben fél szemmel minduntalan nyugatra, az ott lezajló, olykor szinte csak napokig élő irodalmi-művészeti mozgalmakra lesünk, azok rabjainvá válnunk, a saját lehetőségeink mellett megyünk el. És vajon rabok legyünk? Vagy szabaddok?

A választ tehát a folyóiratban feltett körkérdésre most sem tudom, úgy lehet, nem is fogom megtudni, mert az ok mintha kívül esne magán az irodalmon, ezt sokan meg is fogalmazták, ugyanakkor nem árt némi önvizsgálat sem, önmarcangolás nélkül, okunk erre nincs, Anacharsis szerint háromféle ember van: élő, halott és aki a tengert járja. Úgy tűnik, ebben a világban mi a tengert járjuk.

Tar Sándor

•

Kedves Barátom!

Kevéssel azután, hogy körkérdéseket kézhez kaptam, találkoztam Domokos Mátyással futólag, és azt mondtam neki, hogy nem tudok válaszolni rá, mert rosszul van föl téve. Mit lehet felelni arra, hogy a felsorolt „kortárs klasszikusok” műve „*eleven vitákra ingerlő örökség-e avagy holt irodalomtörténeti érték*”? Mit? Ti, a kérdést föltevők is tudjátok a választ. Az első felére azt, hogy nem, a második felére azt, hogy igen. Vagy megfordítva. Kisebbségi megszorításokkal mindkettő igaz. A felsoroltak és még sokan mások olyan yira jelen vannak, számomra legalábbis, mintha „*elevenek*” volnának. Még ha vitára nem ingerelnek is, ha puha csönd van is körülöttük. A könyveik ott vannak a polcon, a téteken, az enyémen s a könyvtárak polcain, az arcuk, a nyilatkozataik a média archívumaiban, a gondolataik, az álmaik, a tévedéseik, az igazságuk, az örömeik és a megnyomorított életük az élő kortársak, a barátok, a „tanítványok” gesztusaiban, zsigereiben, cselekedeteiben, emlékeiben. Akkor is, ha nem szólnak (szólunk), mi több, „nem tudnak” („nem tudunk”) róla. Ülünk le, mint a többi vénember, nosztalgiázni? Siránkozni? Szidjuk a csecsemő utókort, mert nemigen érdekli a szülei értékrendszere?

Aztán mégiscsak följegyeztem néhány gondolatcsirát, talán azért, mert Domokos Mátyás biztatott („akkor azt írd meg”), de szinte mind negatív volt, s végül félretettem nemcsak a fecniket, hanem a felkérést is. (A *Holmi*-ben megjelent válaszok csak megerősítettek benne, hogy hallgassak.) Elnézést kérek, hogy nem közöltem döntésemet.

Szégyen, gyalázat, úgy emlékszem, legelőször az jutott eszembe, amit erről a témáról régebben már megírtam. Például: „*Megkarcol majd mert szárnya lesz / percmutatójával az utókor / És letörli / És forog tovább / választott emlékeivel.*” (EMLEKEK VÁLASZTÁSA. 1978. 90. o.) Vagy amikor valaki Szabó Pál elfeledése miatt kesergett a rádióban nemrég: „*Világrendszerek omlottak össze azért, mert csinálói, hívei megöregedtek, s a végén már emlékeztek, meséltek, nosztalgiáztak, erőlködtek csak. Miközben a fiatalok, megunván a totojázást, hátat fordítottak, elkezdtek formálgatni, kerekítgetni a saját világukat. Szabó Pált ma nem olvassák. Lehet, hogy egyszer majd megint. Azokat olvassák, akiket maguk választanak ki, mert mások, mert közelebbek, mert saját élményeik vannak, lesznek róluk, s akikre öregen majd emlékezni fognak.*” (DONGÓ A SZOBÁBAN. 1998. 120. o.) – Úgy tűnik, az utókor ilyen. Válogat az emlékek között. Kevés a valószínűsége, hogy a mi emlékeinket választja, még ha lesznek is, amiket, ha kell, ha nem, megkap belőlük. (Szerencsére nincs pártközpont, s talán nem is lesz többé, amelyik előírja, hogy mire emlékezzenek.)

Igaza van Babitsnak, „*nem a föld a haza*”, de hát a haza föld nélkül, az is képtelenség. „Mi a semmi?” – kérdezte egyszer apám. „Nem tudom” – válaszoltam. „Nyeletlen kusztora pilinga nélkül” – mondta. (Ti.: Nyeletlen bicska penge nélkül.) Nos, itt talán nem tartunk, de a hazának életkortól függően mások a (szellemi) határai. Egy hatvankét éves magyar ember hazája nem azonos egy harmincévesével, s különösen nem egy húszévesével. „Kortárs klasszikusa” lehet-e egy mai negyvenévesnek Nagy Lajos, Tersánszky, Füst Milán? Kortárs-e a nagypapa a vele egy fedél alatt élő unokájának? Jó, igen, de ne a nagypapa mondogassa.

S még egy idézet, a névsorban szereplő klasszikustól: „*Nem áhítok sikert és dicsőséget a jelentől, még kevésbé a jövőtől. A költők úgy gondolnak az utókorra, mint csalhatatlan isteni ítélőszékre; pedig taknyos csecsemő, örüljön, ha kicserélem a vizes pelenkáját, nekem ne osztogasson babért. Birkózzék velem, mint kishyerek az apjával, és a birkózásban erősödjék...*” (Weöres Sándor: TŰZKÚT. 1964. 8. o.) – Birkózik? Nem birkózik? Magára vessen. Minden kornak olyan kultúrája (irodalma?) van (lesz), amilyent megérdemel.

S amit nem lehet kihagyni a halk tűnődésből sem, az az ötven-hatvan év, amelyben a „*kortárs magyar irodalom klasszikusai*” éltek, alkottak, meghaltak. Ami volt, nincs, de ami bizony igencsak belejátszik az „*utóéletükbe*” és a „*tetszalálukba*”, még ha sokuk nem tehet is róla, még ha egyszer talán tisztázódik is, hogy mi volt, mi van.

Ne haragudj, hogy ilyent, körkérdésre adandó válasznak „rövidet”, levélnek hosszút írtam.

Szeretettel, barátsággal:
Bertók László

•

Éjszakai válasz Domokos Mátyásnak és Réz Pálnak

Kedves Barátaim!

Néhány hónapig, pontosan fél esztendeig azt gondoltam, hogy nem föltétlenül dolgom válaszolni megtisztelő levelekre, erre a kínos „gyászjelentésre”. (Tologattam is asztalomon, mignem szeptember 3-án „zágoni Nővéremről” idemárványlott egy meg-rázóan valóságos is, ide a „rodostói” kertek alá, ahol a tenger zúgásánál bizony sokkal erősebb a kivert és bajt sejtő kutyák tutulása, vonítása, ezért ez a „megisválasz”. Ha tetszik: terápia. Ezzel a válasszal Neki és Családjának, de önmagamnak is tartozom.)

Leveletekben a szomorú megállapítások és a keserű gondok mellett arról is tudakolódtok, hogy a nevezett klasszikusok közül ki milyen mélyre került, kerülhetett a sírásók buzgalmából, illetve a temetésen szemüket még sűrűn törölgetők közönyéből, netán későbbi hűtlenségéből.

Ha például X.-re nézünk, akkor hány tonna fölötté a por? A gondosan kifaragott (netán betervezett!) csönd tömbje? Avagy ellenkezőleg, ha meg Y.-ra pillantunk, akkor ámulhatunk: lám, a passzátszéllel felfújt is fölöttünk lebeg! Éli holtában is az életet. Pontosabban: *élnék* belőle. (Vagy kissé profánabban: a fejhető mindig nehezebben fejlehető.)

Talán vártam is a nagyobb izgalmú „habzást” (meglehet, eztán következik!), azt, hogy a már többszörösen kitérdepelt és megkoptatott *elváráshorizonton* a szájukat egy-

féle *beszédmódra* csücsörítők rámozdulnak majd a (szándékosan felpörgetett) magas labdára, s kíméletlenül lecsapják. Ergo: *kánonalkotó* buzgalmukban (csupán a szójáték kedvéért, mondjuk a *Jelenkor* mutációjaként) létrehozzák az *Utókor* című lapot, hogy a megerősített győzelmet bevessék, kurziválják, bevilághálózzák oda.

Ugyanis az irodalom és irodalmi közélet mai állapota (tanszékek, akadémiák, műhelyek, kiadók, továbbá írófejekkel „ornamentizált” bolti trikók [netán bugyik is?], mintha csak a sűrűn emlegetett frankfurti „salátástál” infernális mélyén együtt jelölnek ki vagy szabnak meg a mértéket!) nem teszi lehetővé, hogy valóságos választ adjunk. Más szavakkal azt akarnám mondani: egy eltorzított jelen aligha teheti felelőséggel mérlegre a múltat. Még inkább azt a közelmúltat, melynek hasonló torzított-ságáról bőven van tudomásunk, s melynek szép „hajlítgatásában” komoly gyakorlatot szereztek azok, akik az értékkijelölésben és befolyásolásban ma is – részben személyesen, részben tanítványaik által – jelen vannak.

Én például sokkal hangsúlyosabban húzom alá jelenvalóságával és közvetettebb, lélek szerintibb, de poétikai hatásával is Tersánszkyt, Tamásit, Németh Lászlót, Illyést, Jékelyt és Nagy Lászlót, mint ahogy hírelik általában. Vagy ahogy illendő hírelni még romlatlan egyetemistaként is bizonyos tanszékeken. (Tudom, valahol a hivatkozási számokat gondosan számolgatják.) Nálam Vas István és Nemes Nagy Ágnes is mennyivel inkább remek esszéista, kíméletlenül pontos és világos tanulmány szerző, emlékiró és felfedező, gondos műfordító, mintsem par excellence ihletett költő. Viszont minden megszorítás nélkül poeta natus, szinte ellentétpárként is, két utat bejárva, de a titkok kapujához mindig delejes aranykulccsal érkezve: Weöres és Pilinszky.

A hiányzók? Bizony kicsit értetlenül állok, hiszen tudom, hogy ti is tudjátok... és sokan tudjuk, legföljebb én (mivel most e szomorú alkalomból „minden Zágonba” válasszal tartozom) jóval megduplázom az általatok leírt szigorúan megrostált neveket. (A csak néhány éve elköltözötteket nem is sorolom, holott sorolhatnám...)

De az itthoni költők közül Szabó Lőrinc, Sinka István, Kormos István, Kálnoky László, Rónay György, Hajnal Anna, Csanádi Imre, Simon István, Szécsi Margit, Ratkó József...

A prózairók közül Veres Péter, Örkény István, Cseres Tibor, Karinthy Ferenc, Szabó István, Galgóczi Erzsébet, Hajnóczy Péter...

Az emigrációból Márai Sándor, a költő Fáy Ferenc (hatvanévesen halt meg Torontóban, legszebben éppen Márai méltatta), Tűz Tamás, Bakucz József, az esszé kolozsvári-londoni mestere, Cs. Szabó, s vele már Erdélyben is vagyunk: Szilágyi Domokos, Székely János...

Bizony nagyon ott vannak a csapatomban, még így is hiányos antológiámban. Egy-egy könyvük, művük mindig szabadon rám zuhanhat. Legyen csupán néha egy vers, egy novella, egy remek esszé, mondjuk az éppen az általam is kifelejtett Szabó Zoltántól.

Szóval – innen már szóval nem lehet folytatni. Kint vonítanak az ebek. Halottam van, halottaim vannak.

Én, valószínű, *hasztalan vonítottam*. De senkit sem akartam bántani, pláne megharapni. És ajtóm előtt egy éjfékete remegő cica jelenti a reggelt.

Ezért is barátsággal és az aggodalomban osztozva köszönt benneteket:

Nagy Gáspár